

Muhakemât'ın İkinci Makalesi Unsuru'l-Belâgata Dair Notlar (III)*

Mahmut Kaplan

Prof. Dr. Celal Bayar Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi

Özet

Bediüzzaman Said Nursî Muhakemat'ın kapağına, “Mariz bir asrın, hasta bir unsurun, alil bir uzvun reçetesi veyahut saykalü'l-İslâmiyet veyahut Bediüzzaman'ın Muhakematı” ibaresini yazarak muhtevasını veciz bir ifade ile dile getirmiştir. *Muhakemât*, Bediüzzaman'ın nasıl bir ilmî anlayış ve yönetime sahip olduğunu gösteren önemli bir eser, bir manifesto özelliği göstermektedir. Bediüzzaman eserinde Müslümanların temel hatalarına dikkat çekerek geçen asırlar içinde iç ve dış müdahalelerle hakikatleri evham ve şüphe bulutlarıyla örtülen İslâmî hakikatlerini tozlarından arındırarak yeniden gün yüzüne çıkarmak için kaleme sarılmıştır. Said-i Nursî bu eser ile İslamiyeti, İsrailiyat'tan, hurafattan arındırarak İslâm güneşinin yeniden parlamasına, âlemi aydınlatmasına hizmet etmeyi amaçlanmıştır. Eserini üç makale ve üç kitap olarak planlamış son derece özlü, etkili bir anlatımı tercih etmiştir. Bu çalışmada *Muhakemat*'ın ikinci makalesi olan *Unsuru'l-belâgat* okumaları çerçevesinde anlamayı kolaylaştıracak tespitler ve notlar sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Belâgat, Muhakemat, Bediüzzaman, bedi, beyan, meanî.*

* Bir önceki sayıda aynı başlıkla yayımlanan makalenin devamıdır.

“Harfler fonksiyon itibariyle amel edenler (el-hurûfu’-âmîle) ve etmeyenler (el-hurûfu’l-mühmele), amel etmesi veya etmemesi de caiz olanlar olmak üzere üç gruba ayrılır.

Keyfiyyet-i kelâm: Sözüün niteliği.^[1] Sözüün özelliği ve niteliği,^[2] ifade-nin, sözüün niteliği.^[3]

Kelâmın özel biçimi gözle görüleni, ortaya çıkanı içine alır, içerir. Ka-lıba girmemiş olanı kavramın eline verir. Ortaya çıkmayanı sözüün niteliği-ne ve işaret yeteneğine verir. Kelâm somut olanı içerirken ortaya çıkmayan, soyut olanı manaya, daha açık ifadeyle işarete bırakır. Yani mananın işare-tiyle anlaşılmasını sağlar. Kelâmın manayı iki türlü göstermesi vardır; doğ-rudan anlatılıp gösterilen, ima ve işaret yoluyla gösterilen... Belirginleşme-miş, adeta damla haline gelmeyen anlamları da çağrışıma havale eder. “Ve takattur etmeyi kelâmın müstetbeatına havale eder. Ve tebahhur etme-yeni üslûbun ihtizazatına ve kelâm ile refakat eden mütekellimin etvarıy-la rabteder.”^[4]

Harf: Kendi başına anlamı olmayan, dildeki sesleri gösteren işaretlerin her biri. Söz. Gramer ıstılahı olarak, ister bir harften ve ister, birkaç harften teşekkül ve taksimata göre kelâmın üç kısmından birine delâlet eder.^[5] Ke-lime kendisinden başkasındaki bir anlamı gösteriyorsa harftir. Harf, yanın-da bir fiil veya isim bulunmadan anlamı anlaşılmayan kelimedir. Yani harf ancak yanında bir fiil veya isim olursa bir anlam ifade eder.

“Harfler fonksiyon itibariyle amel edenler (el-hurûfu’-âmîle) ve etme-yenler (el-hurûfu’l-mühmele), amel etmesi veya etmemesi de caiz olanlar olmak üzere üç gruba ayrılır. Amel edenler cer, cezm, sadece nasb, nasb ve ref’ edenler olmak üzere dört grupta toplanır. Kullanım itibariyle sadece isme, sadece fiile ve her ikisine dahil olmak özelliği olanlar da vardır. Mese-la cer harfleri sadece isim ve isim soylu kelimelere, nasb harfleri sadece mu-zariye, atıf harfleri ise hem isme hem de fiile dahil olur.

İnce mânalar, belâgat ve beyânî nükteleri, üslûp hususiyetleri büyük ölçü-de hurûf-ı meâniye dayandığı için bunların üzerinde özellikle durulmuş”^[6]

Harfiye: Harf cinsinden^[7], harf gibi^[8], kendi başına müstakilen bir ma-nası ve tesiri olmadığı halde, kendi cinsinden bir topluluğun içinde olduğu zaman ancak bir vazife gören şeylere denir.^[9] Kendi başına manası olmayıp başkasının mânâsına delâlet eden şeyler, kelimeler.^[10]

[1] Ze, s.84.

[2] YA, s.104.

[3] Sö.s.110.

[4] Muhakemat, s. 104.

[5] T.H.Weir, “Harf”, MEB İslam Ansiklopedisi, C.V/1, s.231.

[6] İsmail Durmuş, “Harf”, DİA, C 16, 1997,s163.

[7] Ze.s.87.

[8] Ten.s.87.

[9] LH, s.6.

[10] Sö. s.113.

Medlûl: İşaret edilen. (ZE. s.84), bir kelimedenden veya işaretten anlaşılana.^[11] Delil gösterilen, bir kelime veya işaretten anlaşılana. (YA. s.104) Gösterilen, işaret edilen. Mânâ, meal, mefhum.^[12] Delil olarak getirilmiş, (söz, belge,/tanık). 2. delilin gösterdiği yargı, sözün biçiminden çıkan anlam, sözün belirttiği anlam değeri.^[13] Dâl, kendi dışında bir şeyden haber veren, onun varlığına işaret eden yani (gösteren)dir. Medlûl ise bu sözün (dâl) gösterdiği şey yani (gösterilen)dir.^[14]

Mermûz: Dolaylı yoldan işaretlerle anlatılan^[15], işaret edilen^[16] işaret edilen, simge ile ifade edilen^[17] üstü kapalı anlatılan, işaretlerle anlatılan^[18], remz edilen,; işaret ve remz ile anlatılan, şifreli.^[19] açıkça belirtilmeyip işaret ve imâ yoluyla anlatılan, üstü kapalı ve dolaylı olarak ifade edilen, remizli.^[20] İşaret yoluyla anlatılmış, gizlice işaret edilmiş (konu, dilek, istek/amaç).^[21]

Dâllun-bil-ibâre: İbarenin zahiri ile delalet etmesi^[22], ibareyle delalet eden^[23], bir ibarenin belli bir manaya delil olması,^[24] bir metindeki lafız ve ibare ile gösteren,^[25] ibaresiyle delâlet, bir sözden belli bir mânânın ve hükümün anlaşılması.^[26] “Lafzın (ibaresi) onu meydana getiren harf, kelime, terkip ve cümleler demektir. İbarenin delâleti ise nassın lafız ve sigasından ilk bakışta anlaşılmanâna, harfî mânâsına delâlet etmesi demektir.”^[27]

Dâllun-bil-işâret: Kelâmın işaret yoluyla delalet etmesi^[28], sözün veya ifadenin işaret yoluyla diğer bir manaya delil olması^[29], işaretlerle delâlet, sözdeki mânânın işaretine göre bir anlam ifade etme.^[30] “Lafzın, ibarenin delâletinin ve sözün sevk edilmiş gayesinin dışında kalan, fakat yine de dil ve mantık kurallarına göre lafızdan dolaylı olarak çıkarılabilen bir mânaya delaletidir. “Lafzın iltizamî delâleti” de denilen bu nevi delâlet lafzın doğru anlaşılmasının şartı değildir. Çünkü lafzın ibare mânâsını o dili bilen

“Lafzın (ibaresi) onu meydana getiren harf, kelime, terkip ve cümleler demektir. İbarenin delâleti ise nassın lafız ve sigasından ilk bakışta anlaşılmanâna, harfî mânâsına delâlet etmesi demektir.”

[11] Devellioğlu, agl, s.693.

[12] Ayverdi, agl., s.2003.

[13] Mertol Tulum, Osmanlı Türkçesi Büyük el Sözlüğü, 2013, s.536.

[14] Saraç, s.101.

[15] LH.s.13.

[16] Ze.s.84.

[17] Ten, s.85.

[18] YA.s.84.

[19] Sö.s.110.

[20] Ayverdi, agl., s.2045.

[21] Tulum, ags.s.546.

[22] LH.s.2.

[23] Ten.s.85.

[24] YA.s.104.

[25] Sö.s.110.

[26] Ömer Svinçgül, Özel Lûgat, İstanbul, 2006, s.101.

[27] Ali Bardakoglu, “Delâlet”, DİA, C 9, 1994, s.121.

[28] LH.s.13.

[29] YA.s.104.

[30] Sevinçgül, agl, s.101.

*Ma'nâ-yı
zarûrî: Zarurî
mana. Kelime
ya da ibareden
anlaşılması
zaruri, kesin olan
anlamlar.*

herkes anlayabildiği halde işaret mânalarını ancak dilin inceliklerini bilenler kavrayabilir.”^[31]

Dâllun-bil-iktizâ: Kelâmın zaruri olarak ve gerektirmesi ile delalet etmesi^[32], bir sözün manasının başka bir manayı gerektirmesi ve o gereken manaya delil olması^[33], gerektirmeyle delâlet, gerektirme yoluyla bir mânayı gösterme.^[34] “Sözün doğru anlaşılıp hüküm ifade edebilmesi için belli bir takdir yapılması gerekiyorsa, söylenmiş kısmın bu takdir edilecek söylenmemiş kısma delâletine “iktiza yoluyla delâlet” veya “nassın iktizâsı” denilir.^[35]

Dâllün bil-fehvâ: Kelâmın mefhumu ile delâlet etmesi,^[36] söylenen sözler ve ifadelerin toplamının özetinden çıkan mananın delil ve işaret olması,^[37] mânasıyla delâlet, sözün özünden çıkan anlama göre delil olma, bir mânayı gösterme.^[38] “Lafzın söylendiği alanın dışında kalan, fakat yine de lafızdan anlaşılan mânaya delâletidir.”^[39]

Ma'nâ-yı zarûrî: Zarurî mana. Kelime ya da ibareden anlaşılması zaruri, kesin olan anlamlar.

Maâni-i muallaka: Boşlukta gezen mânalar bir yerde vatan tutmayan mânalar.^[40]

Mefhum-ı kiyâsi: Kıyasla varılan anlam, kavram,^[41] kıyasla bilinen anlam,^[42] kıyasla varılan anlam, kavram,^[43] benzetme ile ilgili olarak sözden anlaşılan mana,^[44] kıyas, yani karşılaştırma yoluyla elde edilen mefhum.^[45]

Yukarıda anlamlarını açıkladığımız kavramların bir bütün halinde geçtiği kapsamı son derece geniş bir paragrafta anlatılmak isteneni görebiliriz:

“İşte bu silsilenin borularından ismin müsemması ve filin manası ve harfin medlûlü ve nazmın mazrufu ve hey'etin mefhumu ve keyfiyatın mermuzu ve müstetbeatın müşarünileyhleri ve hitabı teşyi eden etvârın muharrikleri, hem de “dâllün bil-ibare”nin maksudu ve “dâllün bil-işaret”in medlûlü ve “dâllün bil-fehva”nın mefhum-u kiyâsisi ve “dâllün bil iktiza”nın manayı zarurîsi ve daha başka mefahim, umumen bu silsilenin birer tabakasından

[31] Bardakoğlu, agm.,s.121.

[32] LH.s.3.

[33] YA.s.104.

[34] Sevinçgöl, agl, s.101.

[35] Bardakoğlu, agm., s.121.

[36] LH.s.12.

[37] YA.s.104.

[38] Sevinçgöl, agl., s.101.

[39] Bardakoğlu, agm. s.122.

[40] Sevinçgöl, s.389.

[41] LH.s.85.

[42] Ze.s.84.

[43] Ten.s.85.

[44] YA.s.104.

[45] Sevinçgöl, ags. s.425.

in'ikad eder ve şu menbada çıkar."^[46] "Bazı maânî-i muallaka vardır ki, bir şekl-i muayyenesi ve bir vatan-ı hususiyesi yoktur. Müfettiş gibi herbir daireye girer.

Bazı kendine hususî bir lafız takıyor. Bu muallakatın bir kısmı ise harfiye ve hevaiye gibidir. Başka kelime onu derununa çeker.

Bazan bir cümleye belki bir kıssate nüfuz eder. Ne vakit o cümleyi ezdirirsen ruh gibi o mana takattur eder. Meselâ hasret ve iştiyak ve temeddüh ve teessüf ilâ âhir.. gibi manalardır..."^[47]

Kelâm: "Meânî tabirlerinden olan kelâm, "işitene tam bir mana ifade eden söz" demektir. İfadenin tam olması, kelimeler arasındaki nisbetin tam olmasıyla meydana gelir.

Kelimeler arasındaki nisbet, ya sübûtî (olumlu), ya selbî (olumsuz) olur."^[48]

Tek kelime veya kelimelerden meydana gelmiş söz."^[49]

"Kelâm: Tam bir nisbet'e delâlet eden cümledir, diye tarif edilen kelâm, muhatap için bir hüküm ve anlam ifade eden, onun zihninde anlama ile ilgili bir soruya yer bırakmayan sözdür. Zihinde kavram halinde bulunan ve dile getirilmemiş hali kelâm-ı nefsi, dile getirilmiş hali ise kelâm-ı lafzi'dir."^[50]

"Kelâm denilen maânî-i mütefavitenin fotoğrafıyla alınmış muhtasar bir haritanın istiaf ettiği gibi. Mefahim-i mütefavitenin suret-i teşekkülü budur ki, tesirat-ı hariciyeden kalbin bir kısım ihtisasatı ihtizaza gelmekle müyulat tevellüd eder."^[51] "Evet nasilki ihtilat-ı a'cam ile kelâm-ı Mudarî'nin melekesi fesada yüz tutmakla, muhakkikîn-i ülema o melekeyi muhafaza etmek için, ulûm-u Arabiyenin kavaidini tedvin ettiler."^[52]

Mesuk u lehü'l-kelâm: Kelâmın söyleniş gayesi, garazı, maksadı,^[53] sözün serdedilmesindeki amaç^[54], sözün söylenmekteki amacı^[55], sözün söyleniş gayesi^[56], kelâmın söyleniş gayesi, maksadı.^[57] sözün söylenme gâyesi, kişiyi söz söylemeye iten sebep.^[58]

[46] Muhakemat, s.104.

[47] Muhakemat, s.107

[48] Akdemir, age. ss.214-215.

[49] Ayverdi, s.1656.

[50] Saraç, age. s.56.

[51] Muhakemat, s.104.

[52] Muhakemat, s. 33.

[53] LH.s.13.

[54] Ze.s.86.

[55] Ten.s.86.

[56] YA.s.106.

[57] Sö.s.56.

[58] Sevinçgül, ss.441-442.

Bazan bir cümleye belki bir kıssate nüfuz eder. Ne vakit o cümleyi ezdirirsen ruh gibi o mana takattur eder. Meselâ hasret ve iştiyak ve temeddüh ve teessüf ilâ âhir.. gibi manalardır..."

Kelâmın, ya da kelimelerin kelâmın asıl amacına yakınlık derecelerine itibar edilmezse hak etmeden üst rütbelere gelen insanların şımarıp haddenden çıkmaları gibi bir durum ortaya çıkar.

Kelâmda asıl amacın yanında, asıl amaca hizmet eden, türlü anlam katmanları vardır. Bu anlam katmanlarını aralayıp görmek için kelimelerin çağrışımları göz önüne alınırken kelâmın amacına yakınlık derecesine göre bir tasnife gitmek gerekir. Veya, bu ikinci anlamlara asıl amaca yakınlık durumlarına göre bir paye vermek gerekir: “mesûk-u lehülkelâmın merkezine kurbiyet nisbetinde ve maksuda hizmet derecesinde herbirine inayet ve ihtimamda hisse ve nasiplerini taksim-i âdil ile tefrik etmek gerektir. Tâ ki, o muadeletle intizam ve o intizamdan tenasüb ve o tenasübden hüsn-ü vifak ve o hüsn-ü vifaktan hüsn-ü muaşeret ve o hüsnü muaşeretten kelâmın kemaline bir mizanü't-ta'dil çıkabilsin.”^[59]

Kuyûdât-ı kelâm: sözün manasını bağlayan ve sınırlayan hususlar,^[60] kelâmın kayıtları, sözün kayıtları^[61], bir sözün bütününe meydana getiren harf, kelime gibi parçalarıyla bunların sarf ve nahiv (dilbilgisi) yönünden özellikleri; meselâ, belirli-belirsizlik, isim-sıfat, erkeklik-dişilik gibi.^[62]

Kelâmın, ya da kelimelerin kelâmın asıl amacına yakınlık derecelerine itibar edilmezse hak etmeden üst rütbelere gelen insanların şımarıp haddenden çıkmaları gibi bir durum ortaya çıkar. Asıl amaç gözden kaçırılıp daha az önemli anlamlar öne çıkabilir. Bu da kelâmın maksadını ifa etmemesi sonucunu doğurur. O halde lazım olan her özelliğe, yapıya uygun yeri tahsis etmek, asıl amacı göz ardı etmemektir: “Vazifesi hizmetkârlık ve tabiatı çocukluk olanlar, büyük rütbeye girmekle tekebbür eder. Tekebbür etmekle tenasübünü bozup muaşereti teşviş eder. Demek kuyudat-ı kelâmın istidadlarını nazara almak gerektir. Evet herşeyi istidadı nisbetinde terfî etmek lâzımdır.”^[63]

Maâni-i mütezâhime: Sıkışık manalar^[64], sıkışık, yığın yığın anlamlar^[65], akla gelmekte birbiriyle yarışan manalar, birbiri üzerine yığılıp sıkışan manalar^[66], birbiriyle yarışan, izdiham oluşturan mânâlar.^[67]

Bir kelâmda iç içe manalar bulunabilir. Kimi zaman küçük bir anlam öne çıkarak diğerlerine reislik edebilir. Bunu bir harf veya kelime sağlayabilir: “Herkes kendi san'atında büyüktür. Kezalik o maâni-i mütezahime içinde bazan bir küçük mana riyaset eder.”^[68]

Garaz: gaye maksat^[69]. Mananın aslı olan tema.

[59] Muhakemat, s. 106.

[60] Ze.s.86.

[61] YA.s.106.

[62] Sö.s.112.

[63] Muhakemat, s.106.

[64] Ze.s.86.

[65] Ten.s.87.

[66] YA.s.106.

[67] Sö.s.113.

[68] Muhakemat, s. 106.

[69] Ze, s.87, YA.s.107, Sö.s.107.

Bir metinde iç içe geçmiş, bir araya gelmiş manalar içinde küçük bir mana öne çıkabilir. Farklı sebeplere dayalı olarak manaların önemi veya önem sırası değişebilir. Bu bakımdan kelâmın bağlamına dikkat etmek doğru manalara ulaşmak için elzemdir.^[70]

Meâni-i muallâka: Askıda kalmış, şarta bağlı manalar^[71], askıda-ortada kalmış anlamlar^[72], tam olarak anlaşılmamış, yerine oturmamış manalar^[73], boşlukta kalmış mânâlar.^[74] boşlukta gezen mânâlar, bir yerde vatan tutmayan anlamlar.^[75] Henüz bir karara bağlanmamış, çözülmemiş halde duran, sürüncemede kalan, askıya alınan manalar.^[76] Metinden anlaşılacağı üzere, konuma göre değer kazanan manalar. Anlamları bağlamla ortaya çıkan manalar:

“Bazı maâni-i muallâka vardır ki, bir şekl-i muayyenesi ve bir vatan-ı hususiyesi yoktur. Müfettiş gibi herbir daireye girer.

Bazı kendine hususî bir lafız takıyor. Bu muallakatın bir kısmı ise harfiye ve hevaiye gibidir. Başka kelime onu derununa çeker.

Bazan bir cümleye belki bir kıssate nüfuz eder. Ne vakit o cümleyi ezdirirsen ruh gibi o mana takattur eder. Meselâ hasret ve iştiyak ve temeddüh ve teessüf ilâ âhir...”^[77]

Hayâlî Bey’in aşağıdaki beyti yukarıdaki manaya denk düşmektedir:

Şâm-ı hasretde yüzün görsem zebânım lâl olur

Gerçi kim divâneler iyler tekellüm ay ile^[78]

(Hasret gecesinde yüzünü görsem dilim tutulur. Gerçi deliler ayla konuşur.)

Beyitte hasretin karanlık gecesinde sevgiliyi karşısında gören aşığın sevincinden dilinin tutulması ve şairin buna gösterdiği gerekçe ilginçtir. Ben deli miyim ki ayla konuşayım. Hasret gecesini aydınlatacak olan ay gibi güzeldir. Sevinçten dilim tutuldu demiyor da, ayla konuşmayacak kadar aklım başımda demek istiyor.

Şeyh Gâlib’in aşağıdaki beytinde hasret duygusu, şairi Hz. Musa ve tecelli ayetine götürüyor. Bu beyitte Hz. Musa kıssası içinde şairin “hasret” duygusu öne çıkıyor. Beytin cümlesini ezip süzdüğümüzde bir hasret çığlığı damlar:

[70] Muhakemat, s.106-107.

[71] Ze.s.87.

[72] Ten.s.87.

[73] YA.s.107.

[74] Sö.s.113.

[75] Sevinçgül, s.389.

[76] Ayverdi, ags. C 3,s.2127.

[77] Muhakemat, s. 107.

[78] Hayâlî Bey Divanı, haz.Ali Nihat Tarlan, Ankara 1992, s.257.

Bazan bir cümleye belki bir kıssate nüfuz eder. Ne vakit o cümleyi ezdirirsen ruh gibi o mana takattur eder. Meselâ hasret ve iştiyak ve temeddüh ve teessüf ilâ âhir...”

“Felsefe-i beyan
nazara alınmaz
ise; belâgat
hurafat gibi hayal
gul gibi sâmi'e
hayretten başka
bir faide vermez.”

*Tür-ı niyâza vardığımız olmadı müfid
Hemçün Kelim berk-ı tecellâya hasretiz*

Şeyh Gâlib

(Yakarış Tur'una varmamızın faydası olmadı. Hz. Musa gibi tecelli şimşegine hasretiz.)

Bu beyit de temeddüh örneği olarak sunulabilir:

*Bâkî-sıfat ne bülbül-i rengîn-edâ gele
Ne ola talcatuñ gibi ferhunde gül-sitân*

Bâkî^[79]

(Ne Bâkî gibi bir edası renkli bülbül gelir ne de senin güzel yüzün gibi bir uğurlu, mübarek bir gül bahçesi!)

Şair kendisini bülbüle teşbih ediyor. Bir eşinin gelmeyeceğini söylerken memdühunun da gönlünü alıyor: Çünkü senin gibi biri de bir daha gelmeyecek. Bir anlamda bana renkli hayallerle dolu şiirler söyleten sensin, demek istiyor.

Felsefe-i beyân: Beyan ilmindeki kaidelerin vaz edilmiş sebep ve gayelerinin açıklanması^[80], beyan ilminin felsefesi^[81], beyan ilminin felsefesi, hikmeti, gayesi.^[82]

Edebiyatta hakikat, mecaz, kinaye, teşbih gibi sanatları bildiren beyan ilmindeki kuralların konuluş sebepleri.^[83]

Metinden anlaşıldığı kadarıyla beyan ilminin hikmeti, gayesi göz önüne alınmadan belagat olmaz, olsa olsa vahşet verici bir garip durum ortaya çıkar. Belîğ olmak isteyen beyan ilminin amacına ve hikmetine uygun davranmak durumundadır:

“Felsefe-i beyan nazara alınmaz ise; belâgat hurafat gibi hayal gul gibi sâmi'e hayretten başka bir faide vermez.”^[84]

Mâmul: Arapçada bir etkenin (âmilin) etkisiyle son ünsüzü bir türlü okunan kelime,^[85] cümlede bir edatla etkilenen kelime^[86], eskilerin (Arapçada daha çok mureb olan, kendinden önceki edat veya diğer kelimelerin etkisiyle son harekesi belirlenen kelimeler^[87], yapılmış, işlenmiş; âmilin neticesi; cümlede kendilerinden önce gelen harf, fiil veya isim tamlamasında sıfat gibi etkileyicilerden etkilenen, isim, fiil, sıfat gibi öğeler^[88], Arapçada

[79] Bâkî Divanı, haz. Sebahattin Küçük, Ankara 1994, s.

[80] LH.s.5.

[81] YA.s.108.

[82] Sö.s.118.

[83] Sevinçgül, s.169.

[84] Muhakemat, s.108.

[85] Tulum, s.586.

[86] Ze.s.88.

[87] Ten.s.88.

[88] YA.s.108.

edatlar gibi başına geldiği unsurların tesiriyle değişikliğe uğrayarak cümle içindeki konumu değişen lafız.^[89]

Âmil: mamulü etkileyen, harekesini değiştiren edat^[90], etkileyen, (mureb kelimeleri etkileyen kelimeler-harf-i cerler gibi)^[91], yapan, işleyen, Arapçada kelime ve fiillerin sonundaki harf veya hareketlerin değişmesine dair sebepler^[92], Arapçada başına geldiği kelimeye tesir ederek, o kelimenin cümle içindeki konumunu değiştiren unsur, edatlar gibi.^[93]

“Arapçada isim ve fiillerin başına ve onların irâbına tesir eden (son harfin harekesini değiştiren veya son harfi düşüren) edatlara (hurûf-ı maânî) verilen isim. Bu edatların cinsine göre kelime sonu üstün (-a, -e) esre (-ı, -i) ötre (-u, -ü) veya sükûn (kapalı hece şeklinde) okunur.”^[94]

İstikrâ: Tümevarım metodu^[95], etraflı bilgi. Ayrı ayrı hadiselerdeki müsterek vasıflara dikkat ederek umumi bir netice çıkarmak,^[96] umumi araştırma ilke genel sonuç çıkarma^[97], ayrı ayrı hadiselerdeki ortak vasıfları tesbit edip genel bir sonuç çıkarmak; tümevarım, endüksiyon.^[98]

Kelâmın söylenme hikmetinin metindeki tümevarımla ulaşılan nakli ilimleri aklı ilim şekline dönüştürmek gibi önemli bir işlevi vardır.^[99]

Maânî-i beyâniye: ifade ile ilgili manalar^[100], bildirilen ve anlatılan manalar^[101], beyan ve meânî ilimleri (beyân; teşbih, istiare, mecaz, kinâye gibi konulardan bahseder; meânî; sözün maksada uygunluğundan bahseder.)^[102]

Bir kelimenin birden fazla manası olabilir. Beyan ilminin mecaz ve diğer sanatlarıyla yoğrulan kelimeler buldukları makam ve hale uygun olarak muallak manalardan biri ile adeta aşılansarak yeni manalar kazanır. Bu manalar bağlamın sağladığı zengin çağrışımlarla manalar canlanır, hayat bulur.”^[103]

Ziyne-i beyâniye: Beyana ait süs^[104], beyanın süsleri, süslü güzellikleri^[105], beyan ilmüne ait ziyne, süs (edebî sanatlar)^[106], anlatımın zineti, süsü,

[89] Sö.s.114.

[90] Ze.s.88.

[91] Ten.s.88.

[92] YA.s.108.

[93] Sö.s.114.

[94] Ayverdi, C 1, s.132.

[95] Ze.s.88.

[96] LH.s.9.

[97] YA.s.108.

[98] Sö.s.115.

[99] Muhakemat, s. 108.

[100] Ze.s.88

[101] YA.s.109.

[102] Sö.s.115.

[103] Muhakemat, s.109.

[104] Ze.s.89.

[105] YA.s.109.

[106] Sö.s.116.

Kelâmın söylenme hikmetinin metindeki tümevarımla ulaşılan nakli ilimleri aklı ilim şekline dönüştürmek gibi önemli bir işlevi vardır.

“Kıyas-ı mürekkeb
ve müteşaab
sırrıyla metalib
tenasül edip
teselsül etmektir.
Güya mütekellim
o metalibin beka
ve tenasülünün
bir tarih-i
tabiisine işaret
eder.

beyan, edebiyat ilminin, hakikat, mecaz, kinaye, teşbih, istiare gibi bahislerini öğreten kısmıdır.^[107]

Sözü garaza uygun olarak süsleyen beyan sanatları: Mecaz vs...

“Bu mütedahil mânâların hangisi daha ziyade senin garazına temas eder. Ve maksada sıla-i rahmi vardır. İleri sür ve izhar et. Bâkileri ona teşyi’ edici yapdır. Yoksa senin tarz-ı ifaden ziyent-i beyâniyeden çıplak olacaktır.

Kelâm-ı âli: yüksek sözler, beyanlar^[108], yüksek söz^[109], yüce, yüksek öz, ifade^[110], yüce söz, üstün nitelikli yazı.^[111]

Yüce söz kelâmın bütün noktaları ve unsurlarıyla irtibatlı olan, söz.^[112]

Kıyâs, bilinenden hareketle bilinmeyene ulaşmayı ifade eden mantık, fıkıh ve dil bilimi terimidir. Sarf ve nahivde tümevarım yoluyla elde edilen ölçüdür. Mantıkta doğruluğu teslim edilen en az iki önermeden zorunlu olarak üçüncü bir önermeye ulaştırılan akıl yürütme şeklidir.^[113]

Kıyâs-ı mürekkeb: (mantık) İkidenden fazla mukaddemeden mürekkeb kıyas^[114], ikiden fazla mukaddemeden (öncül) meydana gelen kıyas^[115] ikiden fazla öncülden oluşan kıyas.^[116]

Kıyâs-ı müteşaab: İkidenden çok mukaddemeden (önerme, öncül) meydana getirilmiş ve şubelere, kısımlara ayrılmış kıyaslar^[117].

“Kıyas-ı mürekkeb ve müteşaab sırrıyla metalib tenasül edip teselsül etmektir. Güya mütekellim o metalibin beka ve tenasülünün bir tarih-i tabiisine işaret eder.

Meselâ âlem güzeldir. Demek sâniî, hakimdir. Abes yaratmaz, israf etmez, istidadatı mühmel bırakmaz. Demek intizamı daima tekmil edecek. Ciğershikâf ve tahammülsûz ve emel öldürücü bütün kemalâtı zîr ü zeber eden hicran-ı ebedî olan ademi, insana musallat etmez. Demek saadet-i ebediye olacaktır.”^[118]

Selâset: “Fasih kelimelerin birbiriyle güzel uyuşmasından meydana gelen ibarenin akıcılığı... Bazı kelimelerin sesleri tok ve kalındır; tabak, kazâ, tîğ, hitâbet gibi. Bazı kelimelerin sesleri ise ince ve naziktir; gül, semen-bû, serv-i nâz gibi. İlk söylediğimiz gruba giren kelimelere elfâz-ı cezele denir ve bu kelimelerden oluşan söz *metin* olarak adlandırılır. Diğer gruba giren kelimelere ise elfâz-ı rakîka adı verilir ve böyle bir söz latîf olarak adlandırılır. Selîs bir ifade elfâz-ı rakîkadan oluşabileceği gibi elfâz-ı cezeleden de oluşabilir. Önemli olan bu kelimelerin konuya uygun, söyleyişi kolay

[107] Sevinçgül, s.754.

[108] Ze.s.89.

[109] YA.s.110.

[110] Sö.s.117.

[111] Sevinçgül, s.347.

[112] Muhakemat, s. 110.

[113] Ali Durusoy, “Kıyas”, DİA, C. 25, 2002, s.525.

[114] LH.s.11.

[115] Sö.s.117.

[116] Sevinçgül, s. 361.

[117] YA.s.110.

[118] Muhakemat, s.110.

ve birbiriyle uyumlu olmasıdır.”^[119], “sözlü yahut yazılı ifadenin açıklığı ve akıcılığı... fesahatin bir alt bölümüdür. Ankaravî'ye göre nazım veya nesrin güzel olması için gerekli olan selâset sözün kolaylıkla akmasıdır ki bunu peşe söylenmesi, dilde zorluk veren harflerin (sesler) arka arkaya gelmemesi ve nefesin akışının engellenmemesi sağlar. Ahmed Cevdet Paşa tenafür-i Kelâmın selaseti de bozduğunu söyler. Tenafür-i kelâm aynı veya mahreçleri birbirine yakın seslerin bir kelimedede yahut birbirini takip eden kelimelerde arka arkaya gelerek telaffuzu zorlaştırması demektir. Selasete uygun söz tenafürden uzaktır. Selaset aynı zamanda muğlak ve telaffuzu güç ifadenin zıddı olarak da anlaşılmaktadır.”^[120]

Kelâmın selâseti: Sözün akıcılığı, ifadedeki ahenk, kolaylık ve akıcılık^[121]

“Kelâmın selaseti ise: Bir derece hissiyattan tafralık ve iştibak etmemek ve tabiatı taklid ve harice temessül ve mesil-i garazda sedad ve maksad ve müstekarrın temeyyüzüdür.”^[122]

Mesil-i garazda sedâd: Maksadın mecraında istikamet üzere olup sağa-sola sapmamak^[123], hedefe giden yol(dan sapmama)^[124] hedefe giden yol; (anlatım; yazıda gelişme bölümü)^[125], maksadın mecraında ilerlemesi, sağa-sola sapmaması.^[126]

Temessül: görünür hale gelme^[127] bir şekil ve surete girme, yansıyıp görünme,^[128] Bir şekil ve surete girme, benzeşme, bir şey veya kimseye benzeme.

Müstekâr: Karar kılınan yer,^[129] kararlı, istikrarlı oluş,^[130] varılıp durulan yer, karargâh, son menzil,^[131] karar kılan, yerleşen, sabit.^[132] Düzenli bir şekilde devam eder duruma gelmiş, bir karar üzerine olan, dengeli, istikrarlı.^[133]

“Kelâmın selaseti ise: Bir derece hissiyattan tafralık ve iştibak etmemek ve tabiatı taklid ve harice temessül ve mesil-i garazda sedad ve maksad ve müstekarrın temeyyüzüdür.”^[134]

Kasd: Niyet, istek, amaç, gaye. Metinde “garaz”la yakın anlamda kullanılmıştır:

[119] Saraç, age.s.43

[120] M. Orhan Okay, “Selâset” DİA, C 36, 2009, s.359.

[121] Sö.119.

[122] Muhakemat, s.113.

[123] LH.s.13.

[124] Ze.s.91.

[125] Ten.s.92.

[126] YA.s.113.

[127] Ze.s.87.

[128] YA.s.113.

[129] Ze.s.92.

[130] YA.s.113.

[131] Sö.s.119.

[132] Sevinçgöl,s.502.

[133] Ayverdi, C 2, s.2265

[134] Muhakemat, s.113.

*Selîs bir ifade
elfâz-ı rakîkadan
oluşabileceği gibi
elfâz-ı cezeleden
de oluşabilir.
Önemli olan
bu kelimelerin
konuya uygun,
söyleyişi kolay ve
birbiriyle uyumlu
olmasıdır.”*

Kelâm: Bir nisbet-i tâmmе delâlet eden cümledir. Şöyle ki bir hâl ve sıfat bir şeye nisbet olunur ve muhatab andan fâide-i tâmmе hâsıl edip anın üzerine sükût etmek sahîh olur.

“Hem de garazın mesilinde ve kasdın mecrasında teferruk etmemek için sedad etmek, çeleşepe temayül etmemektir. Tâ canibler garazın kuvvetini teşerrüb etmekle ehemmiyetsiz etmesin. Belki köşeler, tazammun ettikleri taravet ve letafetiyle zenav gibi garaza imdad ve kuvvet vermek gerektir.

Hem de kasdın müstekarrı temeyyüz ve ağrazın mültekası taayyün etmek, selasetin selâmetine lâzımdır.”^[135]

Mahkiyun-anh: Kendisinden bahsedilen. Hikâyede anlatıcı birinci tekil şahısla konuşmalı.

“Hem de hikâyette olursa mütekellim kendini mahkiyyun anh yerinde farz etmek gerektir.”^[136]

Kelâm: Bir nisbet-i tâmmе delâlet eden cümledir. Şöyle ki bir hâl ve sıfat bir şeye nisbet olunur ve muhatab andan fâide-i tâmmе hâsıl edip anın üzerine sükût etmek sahîh olur.^[137] Tam bir nisbete delâlet eden cümledir. Kelâm, muhatap için tam bir hüküm ve anlam ifade eder. Muhatabın zihninde anlama ile ilgili bir soruya yer bırakmayan sözdür. Zihinde kavram halinde bulunan şekline kelâm-ı nefsi, dile getirilmiş haline kelâm-ı lafzi denir.^[138]

Kelâmın delâleti: Sözüñ delaleti. Sözüñ göstermesi, işareti.

Delâlet, her hangi bir söz, bir durum ve hareketin belli bir anlam ve hükümle bağlantısını ifade eden bir kavramdır. Bir şeyin anlaşılmasının başka bir şeyin daha anlaşılmasını gerektirmesi durumudur.^[139] Lâfız ile mânâ arasındaki münasebettir. Lafzın manaya delaletine kısaca “delâlet” adı verilir ki lafız ile mana arasındaki münasebeti ifade etmektedir. Delalet lafzi ve gayrı lafzi olmak üzere ikiye ayrılır: Meselâ “kitap” lafzının iki kapak arasındaki yazılı metne metne delâleti lafzi, dumanın ateşe delâleti gayrı lafzi (akli) delâlettir.^[140]

1. *Delâlet-i vaz’iyye:* Lafzın konulduğu manayı tam olarak ifade etmesidir. Buna “delâlet-i mutâbikiyye” veya “delâlet-i mutâbaka” da denir. Arslan lafzının bilinen yırtıcı hayvan delâleti gibi.

2. *Delâlet-i akliyye:* Lafzın konulduğu manaya değil de akıl ile idrâk edilebilecek bir mefhumuna delâleti, akli delalettir. Bu da ikiye ayrılır: 1. Bir kelimenin konulduğu mananın tümüne değil de bir kısmına delalet etmesine *delâlet-i tazammuniyye* denir. Cesur bir adama “arslan” denilmesi gibi. 2. Bir kelimenin konulduğu manadan başka bir manaya delalet etmesine *delâlet-i iltizamiyye* denir. Cimri bir adama “eli bağlı” denilmesi gibi.

Delâlet, her hangi bir söz, durum ve hareketin belli bir anlam ve hükümle bağlantısını ifade eden bir kavramdır... Bir şeyin anlaşılmasının başka bir şeyin daha anlaşılmasını gerektirmesi durumudur. Burada iki unsur

[135] Muhakemat, s.113.

[136] Muhakemat, s.115.

[137] Ahmet Cevdet Paşa, age.s.27.

[138] Saraç, s.56.

[139] Saraç, s.99.

[140] M.Naci Bolay, “Delâlet”, DİA, C 9, 1994, s.119.

vardır; biri var olan (her hangi bir söz, durum veya hareket), diğeri onun gösterdiği, işaret ettiği bir başka şey (anlam, kavram, hüküm). Bu iki unsurdan ilkinde dall, delâlet eden, gösteren, işaret eden; diğesine medlûl, yani delâlet edilen, gösterilen, işaret edilen denir.

Delâlet-i vaz'îyye “hakikat”, *delâlet-i tazammuniyye* “mecaz”, *delâlet-i iltizamiyye* ise “kinâye” olur.^[141]:

“Demek mana ve makam ve san'at ise, kelâmın delalet-i vaz'îyesine yarıdım edebilir. Nasıl kelâm, delalet-i vaz'îye ile manayı gösterir, öyle de böyle üslûb ise tabiatıyla manaya işaret eder.”^[142]

Selâset: Açık, akıcı, kolay uyumlu anlatım^[143], akıcılık, üsluptaki kolaylık.^[144]

Belâgatta ifadenin pürüzsüz ve akıcı olmasını ifade eden terim. Türkçede sözlü ya da yazılı anlatımın açıklığı ve akıcılığı anlamında bir terimdir. Ankaravî, nazım ve nesrin güzel olması için gerekli olan selaset sözün kolaylıkla akmasıdır. Bu, peş peşe söylenmesi dile zorluk veren harflerin arkaya gelmemesi ile olur. Bunu da nefesin akışının engellenmemesi sağlar. Selasete uygun olan sözde tenafür bulundurmamandır. Tenafür, kısaca aynı veya mahreçleri birbirine yakın seslerin bir kelime veya birbirini takip eden kelimelerde yer almamasıdır. Selaset, muğlak ve telaffuzu güç anlatımın zıddıdır. Selasetin anlaşılması yazan ya da okuyanın edebî zevkine bağlıdır. Kısacası yazıda ustalık ve edebî zevk ister.^[145]

Ahmed Cevdet Paşa, “selâset kelâmın lisân üzre sühûlet ile cereyân edışıdır”^[146] der.

Üstat, davranış bilimleri, konuşmaya dayalı ilimler, sarf, nahiv, kelâm, mantık, hendese, felsefe gibi yardımcı ilimlerde mücerred üslubu tavsiye eder:

“Eğer muamelat ve muhaverat ve âlet olan ilimlerde isen; vefa ve ihtisar ve selâmet ve selaset ve tabîliği tekeffül eden ve sadeliği ile cemal-i zâtiyyeyi gösteren üslûb-u mücerrede iktisar et.”^[147]

Divan edebiyatında selis kelimesi yerine âbdâr kelimesi tercih edilir. Ünlü tezkire müellifi Âşık Çelebi, âbdâr kavramını aşağıdaki beyitte adeta tarif ediyor:

Su gibi ezber okur bu gazeli murg-i çemen

Akıdur reşkden ağzı suyunı âb-ı zülâl

Çimen kuşları bu gazeli su gibi akıcı okur; berrak su kıskançlıktan ağzının suyunu akıtır.

Bâki nihâl-i ma'rifetün mîve-i teri

Ârif katında bir gazel-i âbdârdur

[141] Tahir-ül Mevlevî, agl. s.35.

[142] Muhakemat, s. 116.

[143] YA.s.115.

[144] Sö.s.122.

[145] M. Orhan Okay, “Selâset”, DİA, C. 36, 2009, s.359.

[146] Ahmet Cevdet Paşa, age., s.17.

[147] Muhakemat, s.115.

Selâset: Belâgatta ifadenin pürüzsüz ve akıcı olmasını ifade eden terim. Türkçede sözlü ya da yazılı anlatımın açıklığı ve akıcılığı anlamında bir terimdir.

“Malûm olsun
ki; fenn-i maânî
ve beyanın
mezayasının
belâgatça mühim
bir şartı, kasden
ve amden garazın
cihetine emarat
ile işaret ve
alâmatın nasbıyla
kasd ve amdini
göstermektir.”

Ey Bâki, âriflerin yanında marifet ağacının taze mevesi akıcı bir gazeldir.

Şair, gazelin irfanla bağlantısına dikkatleri çekerek bir başka yönüne işaret ediyor. Şair, irfan sahibidir; muhatapları ariflerdir. Onların beklediği ise akıcı, tab’a berrak su gibi hoş gelen ab-dar gazelleridir.

Berâetü’l-istihlâl: İyi bir alâmet, mütekellimin, kelâmına tatlı bir ifade, güzel bir diziliş ile başlaması ve maksada lâtif işaretlerde bulunmasına denir. Bu eserin giriş kısmı buna güzel bir örnektir.^[148] Güzel ve tatlı ifade^[149], bir kitabı, bir şiirin veya bir makalenin başında içindekiler hakkında toplu bir fikir verecek surette güzel sözler kullanma^[150], maksadı en güzel, en belirgin şekilde özetleyen giriş bölümü,^[151] mensur, manzum bir esere mevzuûna uygun tâbiat ile başlamaktır. Buna “hüs-n-i ibtidâ” da denir.^[152]

“Eğer çendan o dibacelerde şu san’at-ı belâgat çok dakik ve latif olmazsa da; fakat ondaki beraat-ül istihlâl, bu hakikata bir beraat-ül istihlâldir.”^[153]

Fenn-i meânî: “Lafızların muktezâ-yı hâle mutabakatını bildiren ahvâle dair usûl ve kaideleri açıklayan ilim.^[154] Kelâmın/sözün yerinde kullanılmasını, muhatap veya konuşanın durumuna uygun olarak ifade edilmesini sağlayan ve cümlenin dil kuralları çerçevesinde uğradığı değişikliklerden bahseden bir ilimdir... belagatin cümle ile ilgili konularını ele alır.”^[155] Belagat ilminin sözün yerinde olma (muktezâ-yı hâle uygunluk) şartlarını, sözü duruma ve yere göre uyarlama ilkelerini inceleyen dalı.^[156] Abdülkahir cürcânî, meânî ilminin kurucusu kabul edilir.

“Malûm olsun ki; fenn-i maânî ve beyanın mezayasının belâgatça mühim bir şartı, kasden ve amden garazın cihetine emarat ile işaret ve alâmatın nasbıyla kasd ve amdini göstermektir.”^[157]

Fenn-i Beyân: “Hem de usûl-i mukarrerendir: Sıdk ve kizb yahut tasdik ve tezkib; kinayat ve emsallerinde, fenn-i Beyân’da “maânî-i ûlâ” tabir olunan suret-i manaya raci’ değildirler. Ancak “maânî-i sânevi” ile tabir olunan maksad ve garaza teveccüh ederler. Meselâ: “Fılanın kılincının bendi uzundur” denilse; kılinci olmazsa da, fakat kameti uzun olursa, yine hüküm doğrudur, yalan değildir.”^[158] “Fenn-i beyanda mukarrerdir: Sıdk ve kizb, mütekellimin kasd ve garazının arkasında gidiyorlar. Demek maksud ve mesâk-ı kelâmı olan muahaze ve tenkid mütekellime aittir. Fakat kelâmın müstetbeati tabir olunan telvihât ve telmihatında ve suver-i maânî ve tarz-ı ifade ve maânî-i ûlâ tabir olunan vesail ve üslûb garazında olan günah ve muahaze; mütekellimin zimmetinde değil, belki örf ve âdete

[148] LH.s.1.

[149] Ze.s.94.

[150] YA.s.116.

[151] Sö.s123.

[152] Tahir-ül Mevlevî, s.26.

[153] Muhakemat, s. 116.

[154] Akdemir, s.227.

[155] Saraç, s.55.

[156] İsmail Durmuş, “Meânî”, DİA, C 28, 2003, s.204.

[157] Muhakemat, s.117.

[158] Muhakemat, s.28.

ve kabul-ü umumîye aittir. Zira tefhim için, kabul-ü umumî ve örf, ihtiram olunur.”^[159], “Belâgatın ukde-i hayatiyesi, tabir-i diğeri ile beyanın felsefesi veyahut şiirin hikmeti ise; hariciyatın nevamisi ve mekayisini temesül etmektir.”^[160]

Fenn-i Bedî: Lafzî ve manevî bazı san’atlar icrasıyla sözün süslenmesini öğreten ilmin adıdır. (Belâgat)in üç fenninden biridir.^[161] Belâgat ilminin ifadeyi güzelleştirme kaidelerinden bahseden dalı... edebî sanatlarla örülü ifadenin lafız bakımından kusursuz, mâna bakımından mâkul ve aynı zamanda bir ahenge sahip olmasının usul ve kaidelerini inceleyen ilim demektir.”^[162] Belâgat terimi olarak bedî, belâgatın meânî ve beyan kısımlarından sonra gelen, manaya delâleti açık ve durumun gereğine uygun olan sözü lafız/ses ve mana yönlerinden güzelleştiren usul ve maharetlerden (muhasinât) bahseden bir ilimdir... Bedîde söz konusu edilen edebî hususiyetler/sanatlar genellikle konu ile ilgili yazılan eserlerde sözü lafız ve mana yönünden unsurlar olarak ikiye ayrılarak ele almakta ve muhasinât (güzellik veren unsurlar) olarak adlandırılmaktadır. Bununla birlikte bunların anlamları ilişkileri vardır ve bu ilişki metin tahlilleri ve analizlerinde göz önünde tutulması gereken bir husustur. Bu ilimde süsleyen alınan sanatlar, tenâsüb, tezat, cem-tefrik, taksim, leffü neşr, tensikü’s-sıfat, rücu, tecrid, tekrar, iltifat, tevriye, tevcih, istihdam, müşâkele, mübalâğa, idmâc, tecâhül-i ârif, hüsn-i ta’lîl, vs...^[163]

Tezyinât-ı lafziye: (Muhasinât-ı lafziye de denir. İlm-i bediînin iki bölümünden ikinci bölümüdür.) Kelâmın lafzında olan göze hitap eden edebî sanatlar. Cinas, seci gibi^[164], süslü kelimeler kullanma^[165], sözü süsleme, süslü kelimeler kullanma^[166], sözle ilgili süslemeler, cinas, seci gibi anlamdan ziyade kulağa ve göze hitap eden söz sanatları^[167], sözle ilgili süslemeler, cinas, seci gibi anlamdan ziyade kulağa hitap eden söz sanatları.^[168]

“Fenn-i bediînin ve tezyinat-ı lafziyenin şartı ise, tesadüf ve adem-i kasddır. Veyahut tesadüfî gibi tabiat-ı manaya yakın olmaktır.”^[169]

Sonuç:

Said Nursî, *Unsuru’l-belâgat*’a mütevazı bir şekilde, “Belâgatın ruhuna taalluk eden birkaç meselenin beyanındadır” açıklama cümlesi ile başlar. Bu kısa cümlede dikkat çeken husus “belâgatın ruhu” tamlamasıdır. Bütün eserlerinde olduğu gibi bunda da konunun muhtevası ile ilgilenmiştir. Teknik ayrıntılar, atıflar, referanslarla vakit kaybetmemiştir. Amacına,

“Fenn-i bediînin ve tezyinat-ı lafziyenin şartı ise, tesadüf ve adem-i kasddır. Veyahut tesadüfî gibi tabiat-ı manaya yakın olmaktır.”

[159] Muhakemat, s.54.

[160] Muhakemat, s. 108.

[161] Tahir-ül Mevlevî, agl.s.25.

[162] Nasrullah Hacımuftuoğlu, “Bedî”, DİA,c. 5, 1992, s.320 vd.

[163] Saraç, s.153 vd...

[164] LH.s.21.

[165] Ze.s.95.

[166] Ten.s.96.

[167] YA.s.117.

[168] Sö.s.124.

[169] Muhakemat, s. 117.

Şair, ya da yazar, cemâdâta nefh-i rûh etme derecesinde bir başarı göstermek durumundadır. Şiirin önemli bir hususiyeti de cansız varlıklara ruh vermek, onları canlandırmaktır.

meselenin ruhunu gözeterek yürümeyi tercih ettiği görülür. Üstat, belagat terimlerini, kavramlarını kuru kuruya bilgi halinde vermiyor, eleştirel bir gözle bakarak adeta süzüyor ve bizim kullanabileceğimiz bir hale getiriyor. Söz konusu olan Kur'an'ın belagat ve i'cazıdır. Kur'an'ın anlaşılması, akıl ve kalplerde yer alması ancak bununla mümkündür. İslamiyet yayılıp coğrafya genişledikçe başka milletler İslam dairesine girer. Bu karışma Kur'an belagatının dili olan Arapçaya olumsuz etkiler yapar.

Yeni bir dili öğrenenlerin düştükleri açmaza yeni Müslümanlar da düşer: Kelimelerin lugat anlamlarıyla haşır neşir olmak... Nursi'ye göre, "acâm" denilen bu insanlar, Arapçanın yüzyılların birikimi olan ruhuna tam nüfuz edemediklerinden sözlük anlamlarıyla yetinmişlerdir. Kelimelerin zamanla kazandıkları çağrışım dünyasından haberdar olmadıkları için dikkatlerini mana nazmından lafız nazmına çevirmiş, bunun neticesi Arap belagatini "müşevveş"lik girdabına düşürmüşlerdir. Lafız nazmının öne çıkması, Kur'an belâgatini ifade etmek için yetersiz olduğu gibi, ruh dünyasını yansıtmaya da müsait değildir. Her millet, duygularını en başarılı olarak kendi milli dili ile ifade edebilir.

Nursi'ye göre lafız nazmı/dizimi, manaların anlatımı için bir araç olmalı, manayı vurgulamak ve etkisi arttırmak için elbette süs ve sanatlara yer verilmeli. Bu hususta ifrata ve tefrite düşmeden mananın izin verdiği, konunun istiab haddine göre hareket edilmelidir. Lafızperestlik, suretperestlik/şekilcilik, teşbihperestlik, hayalperestlik birer edebi hastalıktır. Bundan sakınılması gerekir. Sanat, kâniat nizamı ile sanat eseri arasındaki uyumu ve bu mükemmel nizamdaki güzelliklerin kaynağı hüsn-ü mücerredi gözardı etmemelidir.

Kelâmın hayatlanması ve neşv ü nemâsı için manaecessümü, somutlaştırma dediğimiz olgu Nursi'nin üzerinde hassasiyetle durduğu konulardan biridir. Soyut olan mananın cisimleştirilerek görünür hale getirilmesi belagat açısından önemlidir.

Şair, ya da yazar, cemâdâta nefh-i rûh etme derecesinde bir başarı göstermek durumundadır. Şiirin önemli bir hususiyeti de cansız varlıklara ruh vermek, onları canlandırmaktır. Bu yapılırken, gözden kaçırılmaması gereken en önemli nokta hayalin hakikate benzerliğinin göz ardı edilmemesidir. Hayal gerçekten bütün bütün uzak olmamalı.

Cansız varlıkları konuşTURARAK içlerine bir sohbet ve diyalogu atmakla kelâm canlanır. Bu sohbet ve diyalog satır aralarında gizlenir. Okuyucu iki varlığın, iki hayalin ya da objenin sohbetine zihnen intikal eder. Ruh verilen cansız varlıklar, ya da insan dışındaki varlıklar arasında zihnen oluşturulan diyalog, sohbet, şiirle okuyucu arasında bir iletişim, bir yakınlaşma doğurur.

Üstad bundan dolayı, "her bir hayâlde bu çiznök gibi bir "dâne-i hakikat" bulunmak şarttır" hükmüne varmıştır. Hayal, büsbütün hakikatten uzak olursa anlaşılması zorlaşır. Belâgate uygun düşmez. Modern şiirde de bu, geçerli bir durumdur. Hakikati zorlayan, hatta dışlayan bir hayâl, okuyucunun zihninde bir karşılık bulamaz.

Nursî, “Kelâmın elbise-i fâhiresi veyahut cemâli ve sûreti, üslûb iledir. Yani kalıb-ı Kelâm iledir.” sözleriyle mükemmel biçimde üslubu tanımlamıştır. Mana bir güzeldir, ancak onun giydirilmesi, süslenmesi gerekir. Manayı güzelleştiren, insan içine çıkmasını sağlayan onun kıyafetidir. Manalar kalpte çıplak yatar. Kalbden dışarı çıkarken yol üzerinde rast gelen değişik, münasip giysilerle donanır. Bunu yapan terzi, şair veya edip muhayyilesidir. Üstad mükemmel bir mantık silsilesi içinde üslubun oluşmasının geçtiği aşamaları tesbit etmiştir:

Dikkat-i nazar: Edip, şair, ya da yazar, ilgi alanı, dikkati kendi ruh dünyasının eğilimleri doğrultusunda ne ile uğraşır ya da yönelirse bulguları da o yönde olur. Neye dikkatini toplarsa kalbinde, ya da kuvve-i hayaliyyesinde o yönde eğilimler, oluşumlar vuku bulur.

Bediüzzaman’a göre belîğ kelâmın özellikleri: *İlim, hikmet: Şiir, kâinata cari olan hikmetleri çözme vazifesine talip olmalıdır. Fehim süzgeci: Okunan, ya da söylenenin anlayış süzgecinden geçirilmesi. Söylenen her söz insanın fehim süzgecinden geçirilmeden anlaşılmaz. Âb-ı hayat gibi manâ: Şiirde anlam, ölümsüzlük veren âb-ı hayat gibidir. Şiirde mana yoksa kabukları soyulmuş meyva gibi kısa sürede cazibesini yitirir. Şiirde mana okuyana hayat bağışlamalıdır, aşağıdaki iki beyitte olduğu gibi. Sırlar içinde yürüyerek hissiyatı harekete geçirmek. Edebî metin, insan ruhunun sırlarını keşif yolunda atılan adımlardır. Özellikle şiir bu sırlar aleminde yürürken keşfedilenleri terennüm etmelidir. Bu havanda dövülüp hazırlanan güzellik iksirini sunan zarif saki: Şair...*

Kelâmın gücü, bütün öğelerinin bir halı dokumasının atkı ve argaçları gibi aynı amaç ve hedefe yönelmekle elde edilir. Kelâmı oluşturan her öğe aynı maksadı gerçekleştirmek için dilbilgisi ve sanat kaidelerine göre düzenlenmeli. Kelâmda söz ve mana birliği sağlanmalıdır. Bu şekilde anlatılmak istenen mana zihinde canlanabilir. Verilen örnekler ve yapılan tasvirler birbirini ile uyum içinde aynı amacı gerçekleştirmek üzere sağlam bir kompozisyon bütünlüğü içinde verilmelidir.

Kelâmın serveti ihtiva ettiği, manayı aktarmak için kullandığı telmihler, işaretlerle hayallerin harekete geçirilmesi ile sağlanan canlı bir üsluptur. Telmih ve işaretler manaya giden yolun çevresini süsleyen çiçekler, bitkiler gibidir. Kıymetleri bundan başka değildir, yani amaç değil, birer araçtır. Kur’an’ın üslubu buna en iyi örnektir. Kur’an’ın İcazının anahtarı Arap belagatidir, Yunan felsefesi değildir.

Kelâmın meyveleri türlü katmanlarda, değişik biçimlerde, görünümünde ortaya çıkan manalardır. Bir kelâmın farklı anlam katmanları olabileceği göz önüne alınmalı, okuyucunun bilgi, görgü ve kültür seviyesine göre anlam tabakaları çeşitlendiği hatırd tutulmalıdır. İnsan dış etkenlere her zaman açıktır. Dış etkenler kalpte türlü çağrışımlar uyandırarak hayalleri harekete geçirir. Akıl, kalb ve vicdan süzgeçlerinden geçen manalar şartlara ve durumlara göre ortaya çıkıp görünür hale gelir. Kelâmda her manaya, konuma göre değer ve yer verilmeli, bütün unsurlar çağrışımlar, asıl amacı gerçekleştirmek hedefine yöneltilmelidir. Yüzer gezer manalar disiplin

Bediüzzaman’a göre belîğ kelâmın özellikleri: İlim, hikmet: Şiir, kâinata cari olan hikmetleri çözme vazifesine talip olmalıdır. Fehim süzgeci: Okunan, ya da söylenenin anlayış süzgecinden geçirilmesi.

*Kelâmda yer
alacak edebi
sanatların
amaca uygun
olabilmesi sağlam
bir bilgi ve
kurallara riayetle
mümkündür.*

altına alınarak kelâmın “garaz”ına hizmet edecek hale gelmesine özen gösterilmelidir.

Said Nursî’ye göre belagatin hayat düğümü, beyanın felsefesi ya da şiirin hikmeti dışı aittir, madde alemine ait kanun ve ölçütleri göstermesidir. Şiir, ayna gibi dışarıdaki görüntüleri yansıtmalı, bir tür tabiatı taklit etmelidir. Kelâmda hakikat bulunmalı, en azından dış dünyanın benzerlik ve düzeninden yararlanılmalıdır. Kelâmda kainat nizamını örnek alan bir kompozisyon fikri bulunmalı, ancak dilbilgisi kuralları göz ardı edilmemelidir.

Tek bir kelimenin, metnin ruhuna, konumuna ve zamanına göre farklı anlamları bulunduğu unutulmamalıdır. Kelam incelenirken bu farklılık hatırlanmalı, meani sanatları bu amaca yönelik olarak kullanılmalıdır. İfade kelimenin, ya da kelâmın iç içe geçen manalarından, asıl amaca hizmet edebilecek olanlarının seçilmesi, diğerlerinin bu anlama destek ve güç verecek şekilde düzenlenmesi kelâmın başarısını arttıracaktır.

Kelâmın en yüksek tabakasının şu özellikleri vardır: İç içe, zincirleme giden maksatların çeşitliliği, aynı kaynaktan türeyiş bakımından bağlantılı olan isteklerin zincirleme devamı, tek bir sonucu veren asıllarının bir araya gelmesi, birleşmesi ve ayrı meyve veren pek çok ayrıntının ortaya çıkarılmasına imkan vermesi, kelâmın nihai amacından ayrılp gelen maksatların birbiri ile bağlantılı olarak eksikliklerini gidererek kelâma genişlik sağlaması, mantık kaidelerinin ruhuna uygun olması ve tek bir sonucu verebilecek farklı yöntemleri bir araya getirmesi, kelâmın pek çok yan anlamlarının tohumlarını ihtiva edebilecek biçime sokulması, pek çok hüküm ve değişik anlamları gösterebilmesi şeklinde özetlenebilir.

Kelâmın önemli özelliklerinden biri olan selaset, olduğundan fazla kendine değer verip haddi aşmamak, dallanıp budaklanarak karışmamak, tabiat düzenini taklit, amaçtan sapmadan, hedef ve konumun seçilip ona göre davranılması ile sağlanır. Savruk ve düzensiz bir kompozisyon selasete engeldir. Tabiat kanunlarının sanatta da cari olduğunu göz önüne almak selaseti sağlama yollarından sayılabilir. Anlatım tarzının başlangıç ve hareket noktalarının iyi belirlenmesi, hangi unsurlardan yararlanılacağından önceden inceye hesaplanması gerekir. Bütün bunlarla birlikte selasetin, daha çok zevk-i selim fesahat kaidelerine uymakla sağlanabileceğini ifade etmek gerekir.

Kelâmda yer alacak edebi sanatların amaca uygun olabilmesi sağlam bir bilgi ve kurallara riayetle mümkündür. Kelâm düzenlenirken karşıdan gelebilecek soruların önceden sorulmuş gibi cevapları verilerek açık hiçbir nokta bırakılmaması gerekir. Konuşan, ya da yazan gelebilecek muhtemel her tür soruya kelâmında cevabını önceden vermemelidir.

Nursî’ye göre kelâmın sağlamlığı, kusur ve eksiklerden arınması belagat ilminin meani, beyan ve bedi dallarının prensiplerine ve dilbilgisi kurallarına uygun olmak ve muhatap, yer, konum ve konuya göre belirlenmekle sağlanır. Anlatım konuya göre tanzim edilmeli. Buna göre anlatım biçimi seçilmelidir.

Son bir not olarak da Muhakemat neşirlerinde dikkat çeken imla ve noktalama farklılıklarının giderilmesi eserin anlaşılması için önem arz etmektedir. Bunun için eserin neşirlerinin bir araya gelerek ortak bir imla ve noktalama sisteminde anlaşmalarının samimi temennimiz olduğunu ifade etmek isteriz.

Kaynakça:

- Abdülkadir Dağlar, “Hacı İbrahim Efendi’nin Şerh-i Belâgatı (metin)”, Turkish Studies International Periodical For Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 2/4, Fall 2007.
- Agil Şirinov, “Tûsî, Nâsıruddîn”, DİA, C 32, 2006.
- Ali Bardakoglu, “Delâlet”, DİA, C 9, 1994.
- Ali Nihat Tarlan, Fuzûlî Divanı Şerhi, Ankara 2011.
- Ahmet Cevdet Paşa, Belâgat-ı Osmaniyye, İstanbul 1299.
- Ahmet Cevdet Paşa, Belâgat-ı Osmaniyye, haz. Mehmet Gümüşkılıç, İstanbul 2016.
- Ahmet Kartal, “Türk Edebiyatında Belâgat Çalışmaları ve “Tezâd” ve “Telmih” Sanatlarına Eleştirel Bir Bakış”, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 16, sayı 1, 2007
- Ali Bakkal, “Kur’an’ın Güçlü İcâz Yönü Olan Belâgat Üzerine-Mu’cizat-ı Kur’aniye Risalesi Örneği-Kur’an’ın İcâzı Sayısı Yıl 2016,Sayı 2.
- Ali Durusoy, “Kıyas”, DİA, C. 25, 2002.
- Aziz Muhammed Adman, “Said Nursî’de Belgat Kavram- Kavram Okuması ve Kur’ani Boyutları” Çev. Cüneyt M. Şimşek, Kur’an ve İcâzı Sayısı, Yıl 2016, S.2.
- Bâkî Divanı, haz. Sebahattin Küçük, Ankara 1994.
- Bediüzzaman Said Nursî, Muhakemat, Tarihsiz.
- Bediüzzaman Said Nursî, Muhakemat, Zehra Yay. İstanbul 2003.
- Bediüzzaman Said Nursî, Muhakemat, Tenvir Neşriyat, İstanbul 2007.
- Bediüzzaman Said Nursî, Muhakemat, Yeni AsyaNeşriyat, İstanbul 2018.
- Bediüzzaman Said Nursî, Muhakemat, söz Neşriyat, dijital.
- Cem Dilçin, Türk Şiir Bilgisi, Ankara 1992.
- Emin Işık, “İbnü’l-Enbârî, Ebu Bekir”, DİA, C 21, İstanbul 1999.
- Ferit Devellioğlu, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara 2010.
- Hayâlî Bey Divanı, haz.Ali Nihat Tarlan, Ankara 1992.
- Hikmet Akdemir, Belâgat Terimleri Ansiklopedisi, İzmir 1999.
- Hulusi Kılıç, “Belâgat”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, C.V. 1992.
- Hulusi Kılıç, “İbn Nübâte el-Hatib”, DİA, C. 20, 1999.
- Hulusi Kılıç, “Harîrî”, DİA, C 16.
- Hüseyin Elmas, “Ebu Temmâm”, DİA, C 20, İstanbul 1994
- İbrâdili Mehmed Şükrü, İlm-i Belâgat, Dersaadet 1318.
- İlhan Ayverdi, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, C.1-4, İstanbul 2008.
- İlhan Genç, Edebiyat Bilimi, İzmir 2008.
- İsmail Ankaravî, Miftâhu’l-Belâga ve Misbâhu’l-Fesâha, İstanbul 1284.
- İsmail Durmuş, “Harf”, DİA, C 16, 1997

- İsmail Durmuş, “İbnü'l-Mu'tez”, DİA, C. 21, 2000.
İsmail Durmuş-İskender Pala, “İstiare”, DİA., C.23, 2001.
İsmail Durmuş-İskender Pala, “İstiare”, DİA. 2001.
İsmail Durmuş, “Mecaz”, DİA, C. 28, 2003.
İsmail Durmuş, “Meânî”, DİA, C 28, 2003.
İsmail Durmuş, “Mütenebbî”, DİA, C 32, 2006.
İsmail Durmuş, “Sekkâki”, DİA., C 36, 2009.
Kâzım Yetiş, “Belâgat, Türk Edebiyatı”, DİA, C. V, 1992.
Mahmut Kaya, “Bûsirî, Muhammed b.Said”, DİA, C 6, 1992.
M. A.Yekta Saraç, Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat, İstanbul 2007.
M.Naci Bolay, “Delâlet”, DİA, C 9, 1994.
M. Orhan Okay, “Selâset” DİA, C 36, 2009.
M.Taha Boyalık, Dil, Söz ve Fesahat, İstanbul 2016
Manastırlı Mehmet Rıfat, Mecâmi 'ü'l-Edeb, Dersaadet 1308.
Mertol Tulum, Osmanlı Türkçesi Büyük el Sözlüğü, 2013
Mustafa Öztürk-Mehmet Suat Mertoğlu, “Zemahşeri”, DİA, C 44, 2013.
Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Abdülkâhir el-Cürcânî”, DİA, C 1, 1988.
Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Bedî”, DİA, c. 5, 1992.
Nef'î Divanı, haz. Metin Akkuş, Ankara 1993
Nergisi, Meşâkku'l-Uşşâk, haz. Bahir Selçuk, Erzurum 2009.
Neşâtî Divanı, haz. Mahmut Kaplan, İzmir 1996.
Nusrettin Bolelli, Belâgat Arap Edebiyatı Bilgi ve Teorileri, İstanbul 1993
Ömer Mahir Alper, “İbn Sinâ”, DİA, C 20, 1999.
Ömer Svinçgül, Özel Lûgat, İstanbul, 2006.
Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan'ın Makalelerinden Seçmeler, Ankara 1990.
Rahmî Er, “Tuğraî”, DİA, C 41, 2012.
Ruşçuklu M. Hayrî, Belâgat, İzmir 1308.
Sadreddin Gümüş, “Cürcânî, Seyyid Şerif”, DİA, C 8, 2000.
Süleyman Çaldak, Nergisi ve Nihâlistân'ı, Malatya 2004.
Süleyman Uludağ, “İbnü'l-Fârız”, DİA, C 21, 2000.
Şeyh Gâlib Divanı, haz. M.Muhsin Kalkışım, Ankara 1994.
Tahirül Mevlevî, Edebiyat Lûgati, İstanbul 1973.
T.H.Weir, “Harf”, MEB İslam Ansiklopedisi, C.V/1.
Türkçe Sözlük, TDK, Ankara 2011.
Yahya Beg Divanı

